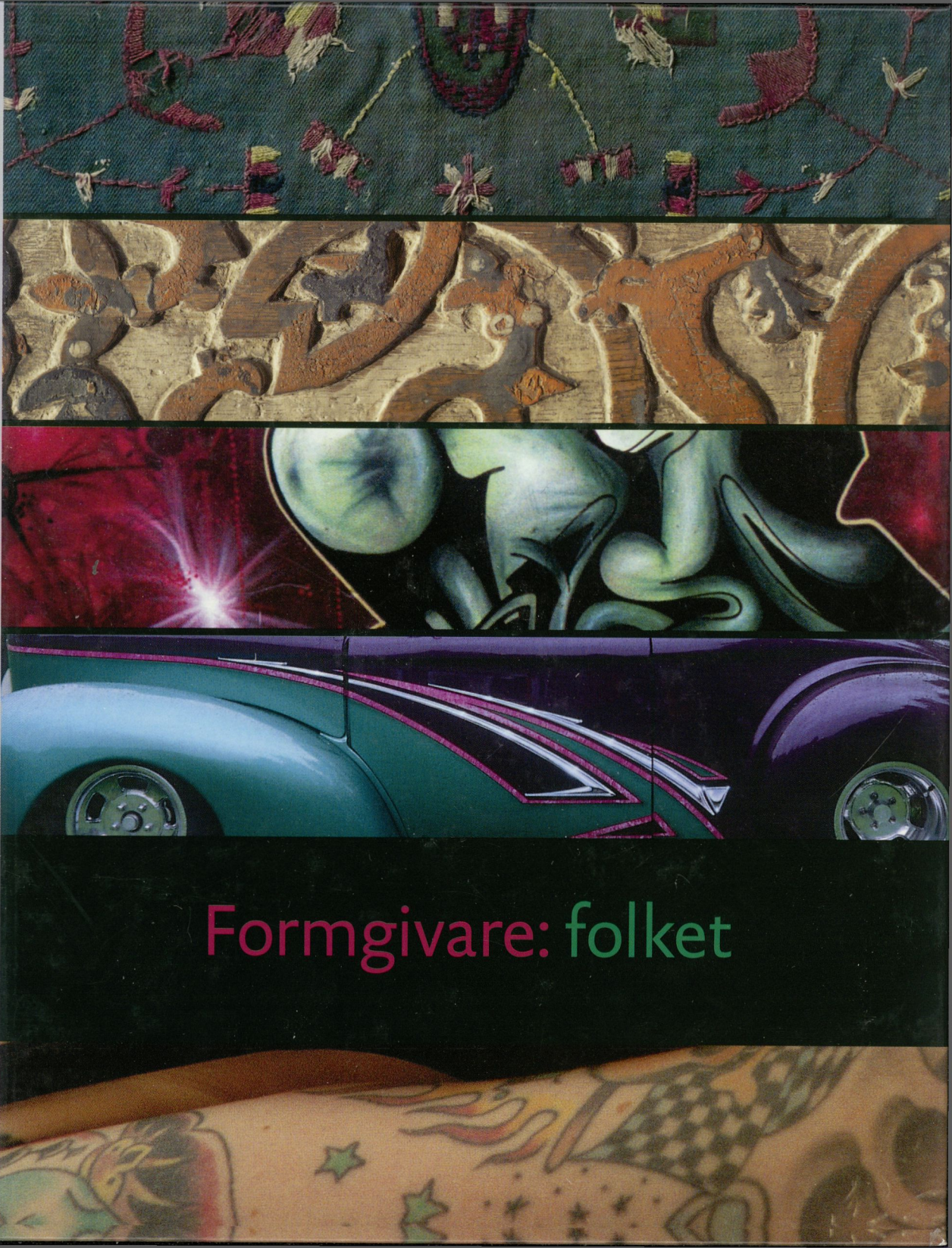

Formgivare: folket

Formgivare:
folket

FATABUREN 2005

Formgivare: folket

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2005

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig. Till årets bok bidrar även Vera och Greta Oldbergs Stiftelse.

Fataburen 2005
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Christina Westergren

Medredaktör och sakkunnig Johan Knutsson

Bildredaktör Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilder ur boken

Foto s. 38–39 Peter Segemark, Nordiska museet (överst), Daniele BUETTI (se vidare s. 41–42), Gunnar Bergkrantz (stora bilden).

Foto s. 90–91 Marie Andersson, Skansen (överst), Peter Segemark, Nordiska museet (övriga).

Foto s. 198–199 Jämtlands läns museum (överst), Annette Rosengren, BilderBenkt i Orsa (stora bilden).

Tryckt hos Fälvh & Hässler, Värnamo 2005

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 498 3

Både brud och same

Om klädsel med särskild betydelse

I många kulturer har bröllopsklädseln haft en särskild betydelse, dels som uttryck för gruppens självkänsla och historia, dels som uttryck för livets nya inriktning på ett individuellt plan. Bröllopet har varit ett tillfälle att klä sig och smycka sig, konstfullt, fantasifullt, moderiktigt eller traditionellt.

Bland samerna har den traditionella dräkten blivit en viktig identitetsskapande faktor. Det förekommer fortfarande att en-

ELISABETH

ELMFELDT- BRUNDIN

är intendent vid Nordiska museets antikvariska avdelning där hon bl.a. ansvarar för den samiska kulturen.

Kronan av näver och rött kläde är prydd med sjutton silversmycken som delvis är förgyllda. Den skulle kunna vara tillverkad av en brudsäta, dvs. en kvinna som lånade eller hyrde ut brud-smycken och klädde brudar. Runt nederkanten är fäst en vit langiettvävspets som är daterad till 1700-talets slut eller 1800-talets början. Kronan inköptes i Karesuando ca 1880 av en lapsk familj. Till Nordiska museet inkom den 1978. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

skilda delar av vardagsdräkten används i det dagliga arbetet, t.ex. skinnbyxorna vid skoterkörning och mössan vid renskiljning. Men det är framför allt högtidsdräkten som har fått en renässans. För den som idag är både brud och same uppstår ett val mellan många möjligheter att i klädseln uttrycka sin identitet och sitt personliga förhållande till olika traditioner och levnadsmönster.

Bröllopsminnen

Någon mer sammanfattande och utredande publikation om det samiska dräktskicket vid bröllop finns inte. I äldre publikationer nämns bröllopsklädseln på sina håll på några rader och i nutida arbeten tycks det mest finnas uppgifter i förbigående, någon gång en hel sida. En och annan uppgift står också att finna i upppteckningar och andra arkivalier, i bildarkiv och föremålssamlingar. Men att bläddra bland tidningsklipp och samtala med samiskor som varit med både då och nu och som intresserat sig för samiskt dräktskick ger givande inblickar.

Snabbt inser man att det finns många likheter med svenska giftermålsseder. Först handlar det om frieriet med olika turer och gåvor och sedan om vigseln och bröllopet. Ur det förgångna når oss en röst. Det är lappänkan Anna Stina Tomasson född 1859 i Krutberg, som i Nordiska museets lappska arkiv lämnat minnen av sitt bröllop på 1870-talet i Röberg, Marsfjäll, i Vilhelmina socken. Hon bodde då i Klimpfjäll och hade mycket att bestyra inför bröllopet både med bak och annat. Bröllopet skulle äga rum en söndag i Fatnomakke kyrka. Sådär minns hon: »På lördagskvällen bjöd vi på det första matmålet. Vi bredde ut renskinnen på marken med hårsidan nedåt. På den ställde vi sedan maten, som bestod av fisk och potatis samt smör och bröd och mycket kött

samt sötost i stora träskålar ... Skedar och knivar hade gästerna själva. De satt på knä runt renskinnen och åto av maten.

På söndagsmorgonen bjöd vi på kaffe och mat, innan vi foro upp till kyrkan, där vi vigdes. Jag hade en fin silverkrage på mig och guldkrona på huvudet. Vi hade sex par marskalkar ... Alla som voro på kyrkhelgen i Fattnomakke, blevo bjudna på bröllopet.«

Bröllopet varade i dagarna tre. På onsdagen for alla hem och då hade de unga tu fått ett minne för livet och i bröllopsgåva vad som är typiskt för ett samiskt brudpar – renar och renost och dessutom pengar.

Silverkrage, bälte och krona ibland

Bruden berättar att hon hade guldkrona på huvudet och dessutom silverkrage. Silverkragen har inte bara funnits söder ut utan också förekommit i de nordligare delarna av samiskt område. Redan vid 1600-talets mitt omtalar prästen i Lule lappmark Samuel Rheen silverkragen som de lapska kvinnornas högtidsplagg. Ungefär tvåhundra år senare skriver von Düben vid mitten av 1800-talet att »vid högtidliga tillfällen brukades

Kronan i silverten med slipade glasstenar påminner om smycken i allmogestil och såldes i Skellefteå 1865 som »norskt filigransarbete« av lappkvinnan Anna Andersdotter, som kom från ett viste i närheten av Kikträsk i Malå socken, Lycksele lappmark. Kronan inkom till museet 1901. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

förr allmänt silfverkragar och silfverbälten; de äro ännu icke ovanliga i Pite och Sorsele Lappmarker, men betydligt minskade i Lule, bland hvars religiösa befolkning de anses såsom bevis på fåfänglighet och der före icke tolereras«. Det senare refererar till laestadianismen, där det inte ansågs att smycken skulle bäras och hela dräktskicket blev mycket förenklat. Om det däremot beror på laestadianismen att silverkragen försvann kan inte entydigt fastslås. Flera faktorer kan ha påverkat utvecklingen. Ytterligare cirka 100 år framåt i tiden, när Ernst Manker skriver *De svenska fjällapparna* och Birgit Laquist *Den lapska silverkragen* anser man att silverkragen eller maljkragen, som den också kallas, »sedan länge varit försvunnen hos de nordligare boende lapparna men att den fortfarande är i bruk någon gång hos sydlapparna«. I *Under bar himmel* från 1939 skriver Manker: »Detta gamla 'lappsilver' har länge jagats som en stor raritet. Att numera finna en silverkrage i bruk, buren av en äkta lapska, är som att finna en sällsam blomma.«

Liksom andra delar av högtidsdräkten användes silverkragen inte bara vid bröllop och andra högtidligheter utan också vid kyrko- och marknadsbesök. Den består av en tennbroderad ståndkrage fäst vid två framstycken och ett bakstycke, och den sattes i halsöppningen på kolten. Smyckena tillverkades inte av samerna själva utan beställdes av en silversmed och de syddes fast enligt en bestämd ordning och symmetriskt mitt emot varandra. Generellt kan man säga att på ståndkragen placeras runda knappar med hängen och på var sida om halsöppningen spännen, även de med hängen, och utanför dem maljor. Variationer förekommer.

Studerar man bröllopsbilder från 1800-talets slut ser man att silverkragen ofta använts i sydsamiskt område. Silvret var tecken på samens ekonomiska ställning. Ju fler smycken på kragen

desto rikare familj. Silvret på kragen var en del av familjens historia. Vid olika händelser syddes ett nytt smycke in på kragen. Där fanns ärvda smycken och smycken till minne av barndop och födelsedagar, liksom av en anhörig som gått ur tiden och begravts. En nutida meddelare talar om att detta bruk tyvärr har försvunnit, men det finns också tecken som tyder på att »den sällsamma blomman« som Manker nämner, är på väg tillbaka.

Bruden i Fatmomakke berättar från sitt bröllop 1873 att hon inte bara är klädd i silverkrage utan också i krona, vilket inte varit självklart i samiskt bröllopsskick. Vilken typ av krona hon bär nämner hon dock inte. Så här formulerar sig Pehr Högström 1745 efter det att han omtalat att bruden gifter sig i sina egna kläder, dvs. inget speciellt för tillfället: »Bruden, som dock i somliga Lapmarker brukar i stället för krona eller krans ett eller tvänne Sölwerbälten bundne omkring hufwudet, och som släpa ned åt ryggen.« Bruden har alltså två silverbälten bundna omkring huvudet, vilket det finns fler uppgifter på från annat håll.

Men ofta berättas att bruden bär krona. I Finnmarken, berättar Fredrik Rode på 1830-talet, hyrde brudarna av enskilda personer ett slags krona med talrika hängande band med tillhörande mössa. Så långt norr ut som i Enontekis (nuvarande Karesuando), omtalar Sigrid Grape i sin avhandling *Västerbottenslapparna* 1918, att 1803 brukades »krona af silfver med knappar och löfverk, några sidenband hängdes på axlarna och ryggen samt kors af band eller galoner

Brudparet som gifte sig i Vapsten 1914 heter Anna och Tomas Lambert Klementsson och är från Atostugan, Joeström. Bruden har anammat tidens mode i form av slöja, krona och brudbukett. Samtidigt har hon behållit de traditionella dräktdelarna kolt, bälte och silverkrage. Foto Hulda Rådström 1914. Nordiska museets arkiv.

Tre kronor från Lappland. Den av förgylld mässing brukade hyras ut av kyrkan enligt svensk sed. Kronan kom till Nordiska museet 1895 och kan vara från 1700-talet. Vid 1800-talets slut hade det blivit allmänt att gifta sig i myrtenkrona och samiska brudar följde efter. Här är en ståltrådsställning klädd med grönt siden för att likna myrten. En krans av tygblommor med blad av förgyllt papper lades runt kronan. Det var också vanligt att man pudrade håret med mjöl så att det blev vitt. Kronan är lulesamisk från Arjeplogs socken i Pite lappmark och kom till museet 1895. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

fästades på bröstet». *Kristoffer Sjulssons minnen* handlar om samernas levnadsförhållanden i mitten av 1800-talet i Vapstlandet, som upptar södra och sydvästra hälften av Tärna socken och en del av nordvästra hörnet av Vilhelmina socken, dvs. sydsamiskt område. Där berättas det att brud och brudgum var klädda i den vanliga högtidsdräkten av kläde, som de antingen ägde eller lå-

nade eller också var de klädda i en helgdagsdräkt av vadmal. Bruden bar krona och silverkrage, som bruden i Fatmomakke vid samma tid, och brudgummen bar silverbälte. Vigseln hölls alltid i kyrkan berättas det vidare och päll hölls över brudparets huvud precis som i äldre tradition vid svenska vigslar.

Bilder från detta område från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal visar också hur det svenska modet med myrtenkrona slagit igenom hos samerna. Kronorna kunde vara gjorda av riktig myrten men också av imiterad i t.ex. papp eller tyg. Det finns dokumenterat på många fotografier från tiden och ett exempel finns också i Nordiska museets samlingar. Kronan kom till museet 1895 från Arjeplog i Pite lappmark, som ingår i lulesamiskt område. Kring kronan brukades en krans av konstgjorda blommor eller bara en krans och slöja, vilket Gustaf von Düben berättar om från Arvidsjaur, också i Pite lappmark. Så här skriver han: »Vid ett lappbröllop, i hvilket jag 1871 hade tillfälle deltaga i Arvidsjaur var bruden utstyrd i silfverkrage och bälte och hade på hufvudet konstgjorda blommor och slöja, brudgummen hade silverbälte och en stor bröstbukett, likaledes av konstgjorda blommor, bägges lappdräkt var splitter ny.«

Schal och något i håret

Det centrala i brudens klädsel har varit silverkragen och bältet, men även schalen. Beger vi oss långt norr ut till de områ-

Den 18 april 1943 vigdes Brita-Maria Palopää och Lars Utsi, Rävudden, Vitberget, Älvsby församling. Makarna tillhör Luokta Mavas sameby. De gifte sig i traditionell nordsamisk dräkt. Lägg märke till brudens mössa med spets och schalen om axlarna samt brudgummens mössa med tofs. Privat bröllopsfoto.

den där laestadianismen förekommit har silversmycken utesluts ur dräkten och dräktskicket förenklats. Här gifte man sig med mössa, sidenschal och bälte. För att spetsa till det kan man säga att sidenschalen får ses som nordsamernas svar på silverkragen i sydsamiskt område.

Silkesschalarna har varit mest populära vid bröllop i Torne lappmark och de förekommer redan på 1700-talet. Långt senare berättar Ossian Elgström i sin bok *Karesuandolapparna* 1922 att även brudgummen gifte sig i silkesschal och att han hade två, tre stycken kring halsen i snibb neråt ryggen. Så var också bruden klädd och Ossian Elgström tillägger att »av ett brudpar ser man egentligen, strängt taget, endast huvud och fötter, resten av kroppen är insvept i de offantliga, ofta som borddukar påminnande schalarna«.

En samiska från Karesuando, född 1939 och gift 1964, berättar att hon gifte sig i en schal som hon lagt om axlarna. Hon hade fått låna den av sin mor, som i sin tur ärvt den från sin mor, som haft den som bröllopsschal. Just schalen ville man gärna skulle vara lånad medan övriga plagg skulle vara nyttillverkade. Kolten skulle vara i kläde, bältet vara försett med fina knappar och på fötterna skulle man ha nysydd vita renbällingskor. Fanns ingen ärvd schal eller någon att låna måste man köpa nytt. Fram till första världskriget köpte Karesuandosamerna sina schalar genom den s.k. pomorohandeln, dvs. genom ryska handelsfartyg i Nordnorge, och fram till andra världskriget köpte man dem på annat håll. De kom bl.a. från Ungern och Tjeckoslovakien. Senare blev de mycket svåra att få tag på och vår samiska påpekar att det inte var lätt i dessa avlägsna trakter att köpa en ny fin schal på 1960-talet, den tid hon gifte sig. På Jokkmokks marknad i början av februari fanns möjlighet att inhandla halsdukar

i olika mönster och färger, t.ex. med blommor och rutor och gärna med orientalisk prägel.

En samiska född 1968 gifte sig 1998. Hon berättar att hon köpt sin bröllopsschal just på Jokkmokks marknad. Strax efter det att hon köpt schalen stötte hon ihop med en ung man som hon var lite intresserad av. Hon visade honom sin fina nya sil-kesschal. För samer har schalen en känslomässig betydelse och ofta fick man en schal i fästmansgåva. Vad den här unga kvinnan fick förtäljer inte historien, men med tiden blev de två ett par och fick två små barn. När den minsta skulle döpas bestämde

Bruden bär i traditionell nordsamisk stil sidenschal med fransar och vit halsduk i hal-sen, bägge fästa med silversmycken. Istället för mössa, som är brukligt i detta område, har bruden valt att fästa en egenhändigt tillverkad hårnål i nackhåret. Nålen är i silver och föreställer två hjärtan genomborrade av en pil. Brudparet är Siv Blind och Sven Olof Kemi, Jukkasjärvi, barnen Inga och Olov-Tomas. Vigseln ägde rum i april 1998 i Jukkasjärvi kyrka samtidigt med minstingens dop. Privat bröllopsfoto.

de sig för att gifta sig samtidigt. Schalen, som för henne hade en symbolisk betydelse, togs fram och fick långa fransar, som hon själv tillverkade. Under schalen hade hon enligt tradition en mindre vit halsduk fäst med silverbrosch.

Ingen av dessa två nordsamiska brudar gifte sig med krona och inte heller med mössa. Båda var barhuvade. Den som gifte sig 1964 tyckte inte om spetsen på Karesuandomössan och eftersom hon gifte sig på hösten och det inte var särskilt kallt behövde hon inte heller av praktiska skäl en mössa. Den yngre bruden bar inte mössa eftersom hon tyckte det var »tantigt«. Hon hade istället ett vackert hårspänne i silver som föreställde två hjärtan genomborrade av en pil vilket hon spände över hårknuten i nacken. Spännet hade hon smitt och hela dräkten hade hon sytt, t.o.m. de vita renbällingskorna.

Traditionellt och modenytt

När det var dags för bröllop förr klädde sig samen i sin högtidsdräkt, dvs. den klädsel som man använde vid kyrkobesök, marknader och andra mer festliga och högtidliga tillfällen. Eftersom samerna är och har varit ett rörligt folk har många impulser utifrån trängt in i deras kultur, inte minst genom giftermål mellan samer från olika samebyar och socknar där det inom familjerna funnits både lokala traditioner och släkttraditioner. Dräktskicket har också påverkats av impulser från tidens mode, men i vår tid finns tecken som tyder på att det traditionella samiska bröllopsdräktskicket är på väg att stärkas.

En brud från sydsamiskt område som också gifte sig 1998 valde att fläta in ett band av glaspärlor i de samiska färgerna i nackhåret. Tampar hängde ner mot ryggen påminnande om

Enligt sydsamisk tradition gifter sig bruden i silverkrage. Den är i modern tappning men inspirerad av äldre tradition och smidd och sydd av brudens syster. I nackhåret är fäst ett band med glaspärlor i de samiska färgerna. Vigseln ägde rum 1998 i Kolåsens kapell. Brudparet är Helena Fjällberg och Petter Dunfjell från Änge, Offerdal, Jämtland. Privat bröllopsfoto.

äldre tiders hårsmycken. I halsöppningen bar hon en silverkrage sydd av en syster, som också smitt spännena. Systemen hade studerat äldre tiders kragar och sedan skapat något eget och eftersom kragen inte är gammal med ärvda smycken utan helt nygjord kunde hon pryda den enligt egen smak. Upp mot halsen fäste hon knapparna med hängen enligt äldre modell och närmast midjan de mindre, som var gjorda efter äldre spännen i detta område, dvs. Offerdal i Jämtland, men samtidigt i egen design. Systemen hade graverat mönstren istället för att som förr ciselera dem. Året innan hade hon använt kragen vid sitt eget bröllop och nu var det systemens tur. Kragen ingår därmed i familjetraditionen och symboliserar med sina smycken tradition och förnyelse i lycklig förening.

1950-talet tycks ha varit en brytningstid då nytt möter gammalt. En bild av ett bröllop i ett tidningsklipp från den tiden i Nordiska museets arkiv visar en lulesamisk brud i traditionell klädsel. Bröllopet ägde rum i Jokkmokks gamla träkyrka. På huvudet bar bruden en löst hängande vit schal och på den en mössa i Jokkmokkmodell liksom andra deltagare i brudföljet. Det var vinter och schalen anpassades till väderleken, hade det varit sommar hade schalen varit tunnare. Det hade också varit traditionellt riktigt att gifta sig i enbart mössa. Bilden visar också att bruden kring axlarna bar en löst hängande silkesschal.

Ungefär vid samma tid gifte sig ännu en samiska i Jokkmokks träkyrka. Det var i augusti 1955, hon var från sydsamiskt område och gifte sig med en Lulesame. Hon hade valt en helt annan

klädsel. I det område hon kom ifrån var det tradition med silverkrage, men hon hade istället ett tennbroderat barmkläde innanför koltan. Och som tecken på hur modemedveten hon var hade hon både silverkrona, slöja och brudbukett. På fötterna satt ett par nätta sandaletter.

– Men, påpekar hon, hade det varit idag skulle jag ha gift mig traditionellt i mössa och silverkrage som min dotter för några år sen.

Fredagen den 13 augusti 1955 gifte sig Astrid Klementsson från Vilhelmina norra och Lars Pirak, Tuorpon i Gamla kyrkan i Jokkmokk. Trots datumet, säger Astrid, blev den dagen en lyckodag. Hon var modernt klädd i krona, slöja, brudbukett och sandaletter, han i byxor och gångskor. Privat bröllopsfoto.

I traditionell högtidsdräkt gifter sig detta brudpar i Gamla kyrkan i Jokkmokk vid Kyndelsmäss 1955. Det är vinter och bruden har klätt sig för Jokkmokksområdet traditionellt i vit silkesschal under den blå mössan. Brudparet är Ibb-Kajsa Kuoljok och Nils-Erik Kuoljok. Foto Anna Riwkin, Moderna Museet.